

درس سوم

بدیع در لغت به معنی تازه و نو است. در ادب فارسی به مجموعه آرایه‌هایی گفته می‌شود که بر زیبایی لفظی و معنایی سخن می‌افزایند؛ چه آنها که با تغییرات آوایی و موسیقایی سر و کار دارند؛ مثل: سجع، جناس، ترصیع و... - که در حوزه بدیع لفظی از آنها سخن به میان آمد - و چه آنها که از لطف تعبیر و زیبایی معنی به وجود می‌آیند؛ مانند: اغراق، ایهام، تضاد و ... که در حوزه آرایه‌های معنوی جای می‌گیرند. در این کتاب به معرفی برخی از مهم‌ترین آرایه‌های بدیع معنوی خواهیم پرداخت:

مراعات نظیر

مراعات نظیر (تناسب)

مراعات در لغت به معنی تناسب‌ها و هماهنگی‌هاست و در اصطلاح ادبی آوردن واژه‌هایی در سخن است که با هم ارتباط معنایی (غیر از تضاد) داشته و یادآور یکدیگر باشند. زیبایی‌آفرینی مراعات نظیر در تعامل واژه‌هاست که خواننده از دریافت این ارتباط معنایی لذت می‌برد.

من مسلمانم،
قبله‌ام یک گل سرخ
جانمازم چشمه، مهرم نور
دشت سجاده من

سهراب سپهری

در این شعر واژه‌های مسلمان، قبله، جانماز، مهر و سجاده ارتباط معنایی دارند.

بیستون کردن فرهاد نه کاری است شگفت   شور شیرین به سر هر که فتد، کوهکن است

همای شیرازی

واژه کوهکن با فرهاد، شیرین و بیستون

باید که سپر باشد پیش همه پیکان‌ها

سعدی

هر کاو نظری دارد با یار کمان ابرو

چترها را باید بست

زیر باران باید رفت.

سهراب سپهری

کجا دانند حال ما سبکباران ساحل‌ها؟

حافظ

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل

گهر دیده نثار کف دریای تو دارد

مولوی

سر من مست جمالت، دل من دام خیالت

گر چه گاهی شهابی

مشق‌های شب آسمان را

زود خط می‌زد و محو می‌شد

باز در آن هوای مه‌آلود

پاک کن‌هایی از ابر تیره

خط خورشید را پاک می‌کرد.

قیصر امین‌پور

تلمیح

یارب این آتش که بر جان من است   سرد کن زان سان که کردی بر خلیل

حافظ

لازمه دریافت معنی و زیبایی تلمیح یا شرط لذت بردن از این آرایه، آشنایی با آن داستان، آیه و حدیث است.

تلمیح

در لغت به معنی اشاره کردن با گوشه چشم است و در اصطلاح ادبی، آن است که سخنور در کلام خویش، به داستان، آیه، حدیث و مثل اشاره کند. **تلمیح**، گنجانیدن یک مفهوم بلند در سخنی کوتاه است که معانی بسیار را در کمترین واژه‌ها جای می‌دهد و این ایجاز از جهت هنری بسیار مهم و قابل توجه است.

به بیت زیر توجه کنید:

گفت آن یار کز او گشت سرِ دارِ بلند   جرمش این بود که اسرار هویدا می‌کرد

حافظ

شاعر با یادآوری داستان بر دار کردن حسین بن منصور حلاج، (عارف بزرگ قرن چهارم) بر موسیقی معنایی کلام افزوده است.^۱

این مه که چون منیژه لب چاه می نشست   گریان به تازیانه افراسیاب رفت

فریدون مشیری

در این بیت شاعر با آوردن واژه منیژه، تمام داستان بیژن و منیژه را در ذهن خواننده تداعی می کند و یادآوری داستان سبب لذت بیشتر خواننده می گردد.

یار بی پرده از در و دیوار   در تجلی است یا اولی الابصار

هاتف اصفهانی

این بیت به آیه ۱۱۵، سوره بقره تلمیح دارد، «فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ»

نه خدا توانمش خواند نه بشر توانمش گفت   متحیرم چه نامم شه ملک لا فتی را

شهریار

شاعر در این نمونه به حدیث: « لا فتی الا علی، لا سیف الا ذوالفقار» اشاره کرده است.

چون جواب احمق آمد خامشی   این درازی در سخن چون می‌کشی

مولوی

شاعر در این بیت به مثل معروف « جوابُ الاحمقِ السکوتُ » اشاره کرده است.

عشرتی دارم به یاد روی آن گل در قفس

عشق افکنده است با یوسف به یک زندان مرا

رهی معیری

مجنون که به دیوانه‌گری شهره شهر است   در دشت جنون همسفر عاقل ما بود

فرخی یزدی

جانم ملول گشت ز فرعون و ظلم او   آن نور روی موسی عمرانم آرزوست

مولوی

تضمین

تضمین

تضمین در لغت به معنی ضمانت کردن و متعهد شدن به انجام کاری است. در علم بدیع، آوردن آیه، حدیث، مصراع، بیت، یا سخن دیگری را در شعر یا کلام **تضمین** گویند. در تضمین شعر یا سخن دیگران، گاه به نام آن شاعر یا نویسنده اشاره شده و گاه نیز نام او به دلیل شهرت نیامده است. شاعر با استفاده از سخن دیگران یا آیه و حدیث می تواند مقصود خود را بهتر بیان کند و با ایجاد تنوع در ذهن خواننده، سبب التذاذ وی گردد، همچنین آگاهی خود را از موضوعات مختلف به بهترین وجه نشان دهد.

به نمونه های زیر توجه کنید:

حافظ از جور تو، حاشا که بگرداند روی   «من از آن روز که در بند توام، آزادم»

حافظ در این بیت مصراعی از بیت سعدی را تضمین کرده است.

خیز تا خاطر بدان ترک سمرقندی دهیم   کز نسیمش «بوی جوی مولیان آید همی»

همچنین حافظ در این بیت یک مصراع از شعر رودکی را تضمین کرده است.

نمونه های تضمین

بهر این فرمود رحمان ای پسر «کل یوم هوفی شأن» ای پسر

مولوی

مولوی برای بهتر ادا کردن مقصود خویش، آیه ای از قرآن را تضمین کرده است و موجب تنوع کلام شده است.

درویش بی معرفت نیارآمد تا فقرش به کفر انجامد؛ «کَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كَفْرًا.»

سعدی

سعدی این حدیث را در سخن خویش تضمین کرده است. او با استفاده از این حدیث به

بهترین شکل، ارتباط بین کفر و فقر را نشان داده است.

نمونه های تضمین

چه زخم چو نای هر دم ز نوای شوق او دم؟
که لسان غیب، خوش تر بنوازد این نوا را
«همه شب در این امیدم که نسیم صبحگاهی
به پیام آشنایی، بنوازد آشنا را»

شهریار

شهریار در اثنای غزلش، بیتی را عیناً از حافظ تضمین کرده است.

در نمونه زیر:

مه من نقاب بگشا ز جمال کبریایی که بتان فروگذارند اساس خودنمایی
شده انتظارم از حد، چه شود ز در درآیی؟ «ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی

چه کنم که هست اینها گل باغ آشنایی»

هاتف اصفهانی بیتی از غزل فخرالدین عراقی را تضمین کرده است.

سوال یک

در سوال زیر، آرایه های مراعات نظیر، تضمین و تلمیح را نشان دهید و درباره تلمیح آن یک سطر بنویسید.

« الف »

باید که سپر باشد پیش همه پیکان ها
منم که شهره شهرم به عشق ورزیدن
شرمی از مظلمه خون سیاوشش باد
تا قبله گاه مؤمن و ترسا کنم تو را

الف) هرکو نظری دارد با یار کمان ابرو
ب) به شهر عشق منم شهریار چون حافظ
ج) شاه ترکان سخن مدعیان می شنود
د) مستانه کاش در حرم و دیر بگذری

سوال ۲

در بیت های زیر، آرایه های مراعات نظیر، تضمین و تلمیح را نشان دهید و درباره تلمیح آن یک سطر بنویسید.

۱) یارب این آتش که بر جان من است / سرد کن زان سان که کردی بر خلیل

۲) بر لب گوه جنون خنده شیرین بهار / نقش زخمی است که از تیشه فرهاد شکفت

۳) شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل / کجا دانند حال ما سبکباران ساحل ها

۴) ز دیوارها خشت و از بام سنگ / به گوی اندرون تیغ و تیر و خدنگ

۵) حافظ از جورتو، حاشا که بگرداند روی / من از آن روز که در بند توام، آزادم

سوال ۳

۱۶- بیت زیر به چه داستانی «تلمیح» دارد؟
«گفت آن یار کزو گشت سرِ دار بلند
جرمش این بود که اسرار هویدا می کرد»

سوال ۴

درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را با دلیل بیان کنید.

در بیت: حافظ از جور تو، حاشا که بگرداند روی / «من از آن روز که در بند توأم، آزادم» آرایه «تضمین» وجود دارد.

۱

بیت: «نه خدا توانمش خواند، نه بشر توانمش گفت متحیرم چه نامم شه ملک لافتی را» آرایه «تلمیح» ندارد.

۲

سوال ۵

۱۹- در کدام گزینه « دانسته تاریخی » در آرایه « تلمیح » متفاوت است؟

- الف) یوسف به این رها شدن از چاه دل میند
ب) ای پریشان گوی مسکین پرده دیگر کن
ج) عزیز مصر به رغم برادران غیور
این بار می برند که زندانیات کنند
پور داستان جان ز چاه نابرا درنخواهد برد
ز قعر چاه برآمد به اوج ماه رسید

سوال ۶

- دو شبکه «مراعات نظیر» را در بیت زیر مشخص کنید.
« بسی تیر و دی ماه و اردیبهشت
بر آید که ما خاک باشیم و خشت »

سوال ۷

۱۶- آرایه های «مراعات نظیر ، تلمیح ، و تضمین» را در بیت های زیر مشخص کنید.
الف) به تمنای تو در آتش محنت چو خلیل   گوییا در چمن لاله و ریحان بودم
ب) درویش بی معرفت نیارآمد تا فقرش به کفر انجامد؛   کاد الفقر آن یکون کفراً
ج) شعاع درد مرا ضرب در عذاب کنید   مگر مساحت رنج مرا حساب کنید

سوال ۸

۱۷- بیت زیر کدام آرایه ادبی را نشان می دهد؟ دانسته تاریخی خود را در مورد آن بنویسید.
این مه که چون منیزه لب چاه می نشست   گریان به تازیانه افراسیاب رخت

سوال ۹

- در بیت زیر، آرایه «تضمین» را مشخص کنید؛ حافظ از شعر کدام شاعر تضمین کرده است؟
خیز تا خاطر بدان ترک سمرقندی دهیم   کز نسیمش بوی جوی مولیان آید همی

سوال ۱۰

۱۲- با توجه به بیت «پدرم روضه رضوان به دو گندم بفروخت / من چرا ملک جهان را به جوی نفروشم؟» به پرسش‌ها پاسخ دهید:

- الف) در این بیت، بین چه واژه‌هایی، مراعات نظیر به کار رفته است؟
ب) تلمیح به کار رفته در این بیت را مشخص کنید و درباره آن توضیح دهید.

سوال ۱۱

۱۳- کاربرد کدام «آرایه معنوی» در شعر زیر، آگاهی شاعر از موضوعات مختلف را نشان می‌دهد؟ این آرایه را در شعر زیر مشخص کنید.

چه خوش گفت فردوسی پاک‌زاد   که رحمت بر آن تربت پاک باد
«میازار موری که دانه‌کش است   که جان دارد و جان شیرین خوش است»